

Vesa Talvitie

Psykoanalyysin tieteenfilosofiasta ja sen ”brändin” tieteellisyydestä

Psykoanalyysin tieteellisyyttä koskevan ikuisuusaiheen suhteen on vaikea edistyä, sillä tieteellisyyttä koskevat näkemykset ovat sidoksissa tieteenalaan ja ajankohdan tieteenfilosofiseen ilmapiiriin. Usein myös jätetään huomioimatta että vaikka psykoanalyttisten mallien tieteellinen kestävyys on koeteltavissa, muiden kliinisten käytäntöjen tapaan psykoanalyysi ei voikaan olla tiedettä. Psykoanalyysin ”tieteellisyyden aste” onkin suhteutettava ympäristöönsä: sen olisi hyvä olla osapuulle yhtä tieteellistä kuin muut psykoterapiasuuntauokset ja (biologinen) psykiatria, ja selvästi tieteellisempää kuin erilaiset vaihtoehtohoidot.

Millaisiin tieteenfilosofisiin katsantoihin Melanie Klein, Otto Kernberg, Thomas Ogden, Joyce McDougall ja Patric Casement perustavat psykoanalyttiset näkemyksensä? Rehellisin vastaus tähän kysymykseen voi hyvinkin olla ”en tiedä, eivätkä he välttämättä tiedä itsekään”. Psykoanalyysin tieteenfilosofian onkin hankala tutkimuskohde, sillä tutkijalla on tarjolla kolme huonoa vaihtoehtoa.

Ensinnäkin tutkija voi rajata tutkimuksensa Sigmund Freudiin, koska tämä on kirjoitustensa luonteen ja sisällön johdosta hedelmällisin tutkimuskohde: Freud tapasi esittäytyä epäfilosofisena ajattelijana, mutta tosiasiallisesti hän muun muassa kävi intohimoisia filosofisia keskusteluja Albert Einsteinin, (fyysikko) Ernst Machin ja (filosofi) Franz Brentanon kanssa. Freudilaista tieteenfilosofiaa käsittelevä kirjoitus tulee kuitenkin helposti alasammutuksi (niin psykoanalyysin sisältä kuin ulkopuoleltakin käsin) vanhentuneiden ja jo moneen kertaan kritisoitujen ajatusten kierrättämisenä.

Toisena vaihtoehtona on ottaa tutkimuskohteeksi esimerkiksi jonkin alussa mainituista, omaa aikaamme lähempänä olevista analyttisistä kirjoittajista. Psykoanalyysin ulkopuolella he ovat kuitenkin tuntemattomia, ja psykoanalyysin sisälläkin myöhäisemmät kirjoittajat ovat kiinnostavia vain tietyn koulukunnan edustajille. Kolmanneksi – epätoivoisimpana vaihtoehtona – tutkija voi tarkastella nykypäivän psykoanalyysin tai koko psykoanalyysin tieteenfilosofiaa. Epätoivoista tämä on siksi, että useimmat psykoanalyttiset kirjoittajat eivät ole lainkaan kiinnostuneita tieteenfilosofiasta. Aiheesta kiinnostuneiden näkemyksistä lienee vaikea osoittaa yhteistä punaista lankaa tai selviä rintamalinjoja.

Tieteenfilosofiset kysymykset eivät ole sivuraiteella pelkästään psykoanalyysissa: sen enempiä kognitiivisen psykoterapian keskeiset hahmot kuin näyttöön perustuvan lääketieteen kannattajatkaan eivät välttämättä ole uhranneet ajatuksiaan tieteenfilosofille kysymyksille. *Kun se kerran toimii, miksi välittää tieteenfilosofiasta?*

Tieteenfilosofia on kuitenkin olennaista niin psykoanalyysille, psykoterapioille yleensä kuin mille tahansa kliiniselle ammatinharjoittamiselle ainakin yhden, kohtalaisen käytännöllisen syyn takia. Tämä syy on mielekkäintä hahmottaa kahden ääripään välttämisenä: Yhtäältä arkielämästä nousevaa tavoitetta (inhimillisen kärsimyksen lieventäminen) palvelevaa ammattikäytäntöä ei sovi jättää kulloinkin vallitsevan filosofisen ideologian (positivismi, postmodernismi, näyttöä korostava empirismi...) armoille. Toisaalta jotta kärsimyksensä lievitystä hakevalla kansalaisella,

veronmaksajilla, Kelalla ja yliopistolaitoksella olisi syytä ottaa psykoanalyysi vakavasti, sen olisi selvästi erotuttava ”vaihtoehtoisista” energia-, horoskooppi- ja säteilyhoidoista. Erottuminen voi tapahtua vain muodostamalla kuva siitä mitä on tiede, ja mitä on psykoanalyysin tieteellisyys.

Positivismi – tieteenfilosofiaa Freudien naapurista

Tieteenfilosofian keskeinen kysymys on, ”kuinka ilmiöitä selitetään tieteellisesti”. Sigmund Freudin tuotannosta nousee vastaus, ”ensinnäkin kytkemällä tarkasteltavat olevat ilmiöt saumattomasti luonnontieteen näkemyksiin (käytännössä neurofysiologiaan), ja toiseksi osoittamalla ilmiöiden taustalla olevan universaalit lait”. Freudin tieteenfilosofinen katsanto johdatti hänet luomaan pseudo-neurologisen metapsykologian ja postuloimaan erilaisia universaaleina pitämään periaatteita. Tämän päivän näkökulmasta hänen tieteenfilosofista kantaansa voi luonnehtia reduktionistiseksi.

1970-luvulle saakka tieteenfilosofiassa vallitsi Freudin naapurustoon jäljittyvä katsanto – niin kutsutussa ”Wienin piirissä” syntyi positivismina ja loogisena empirisminä tunnettu filosofia, ja mainittu Ernst Mach tunnetaan sen kantaisänä. Monelle lienee yllätys, että Freudilla oli voimakkaita sympatioita positivismia kohtaan: vuonna 1912 hän allekirjoitti yhdessä muun muassa Machin ja Einsteinin kanssa perusteilla olleen Positivistisen filosofian yhdistyksen (”Gesellschaft für positivistische Philosophie”) manifestin, joka julkaistiin myös *Zentralblatt für Psychoanalyse*ssa (vol. 3/1912–13, 56) (Fulgencio 2000; Talvitie, Ihanus, Kaitaro 2009).

Positivisteilla on nykyään täysin kohtuuttomasti ”pahojen poikien” maine, ja tuo (juutalaisista yhteiskuntaliberaaleista koostuva) ryhmittymä esitetään usein perimmäisinä syyppinä kun esitetyille väitteille penätään (kohtuullisessa tai kohtuuttomassa mittakaavassa) empiiristä tukea. (Niiniluoto 2002.)

Nimenomaan tieteenfilosofiassa positivismi vaikutti Carl Gustaf Hempelin ja Ernest Nagelin käsitysten kautta. Nagel ja Hempel kuuluvat (Rudolf Carnapin, W. V. Quinen ja Eino Kailan ohella) joukkoon, joka ei varsinaisesti kuulunut Wienin piiriin, mutta jonka kautta positivistien ajatuslinjat levisivät muun muassa Yhdysvaltoihin. Hempeliläis-nagellaisittain tieteellinen selittäminen on sitä, että löydetään lainalaisuus, joka tekee tarkasteltavana olevan ilmiön ymmärrettäväksi. Tieteenalat ovat tämän näkemyksen mukaan hierarkkisessa suhteessa toisiinsa: pohjalla ja perustavimpina ovat fysiikka ja kemia, tämän päällä muut luonnontieteet kuten biologia, ja hierarkian huipulla sosiaalitieteet ja psykologia. Humanistiset tieteet ovat ”huipulla” ainoastaan hierarkian visuaalisen muodon suhteen: hempeliläisen ajatuksenkulun mukaan todelliset ja kunnolliset tieteelliset selitykset saavutetaan kun ylemmän tason ilmiöt onnistutaan ilmaisemaan alemman tason termein, eli redusoimaan tarkasteltavana oleva ilmiö luonnontieteen käsitteistöön. Humanistisilla tieteillä ei siis ole minkään luokan autonomiaa, vaan sosiologian ja psykologian tutkimien ilmiöiden oletetaan olevan ilmaistavissa neurotieteen käsittein, mikä puolestaan kääntyy biologian kautta viime kädessä kemian ja fysiikan kielelle. (Ks. esim. Hintikka 2002.)

Freud ei voinut olla ainakaan kovin syvälinen positivistisi, sillä esimerkiksi Hempel on syntynyt vasta vuonna 1905. Wienin piiri ja Freud kuitenkin ikään kuin ”joivat samoista lähteistä”, ja Freudin ajattelussa on ilmeinen hempeliläis-nagelilainen henki. Henki vaikuttaa edelleen: esimerkiksi sellaiset tunnetut ja tunnustetut tieteilijät kuten biologisen psykiatrian keskushahmo Nancy Andreasen, kognitiotieteilijä Paul Churchland, filosofi John Bickle ja evoluutiobiologi Richard Dawkins asettavat reduktion tutkimuksen tavoitteeksi. Neuropsykoanalyysi, psykoanalyysin nykyinen muotivirtaus, on karttanut huolellisesti tieteenfilosofista itsereflektiota, mutta tarkkanäköinen aistii siinäkin tuulahduksen sadan vuoden takaa.

Kuhnin jälkeinen tieteenfilosofia

Hempeliläis-nagellainen tieteenfilosofinen katsanto asetti tieteelliselle tutkimukselle ihanteet, mutta se ei ollut juurikaan kiinnostunut kuinka tiedettä *tosiasiallisesti* harjoitetaan. Thomas Kuhn aiheutti 1970-luvulla tieteenfilosofiaan vallankumouksen tarkastelemalla tiedettä kuin mitä tahansa inhimillistä sosiaalista toimintaa. Ennen 1970-lukua tieteen tutkimuksen keskeiset hahmot olivat pääosin filosofeja ja luonnontieteilijöitä, mutta Kuhnin myötä kentälle astuivat humanistit, jotka asettivat tieteellisen tutkimuksen ajalliseen, sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen yhteyteensä. (Kiikeri & Ylikoski 2004, 53–82.)

Tieteen tutkimuksen klassikoksi on mudostunut Bruno Latourin ja Steve Woolgardin (1979) teos *Laboratory life: The Constructions of scientific facts*, joka perustuu edellisen Salk instituutin Nobelilla palkitussa biologian laboratoriossa tekemään kenttätöihin. Antropologin tavoin Latour kirjasi tutkijoiden päivittäisistä rutiineista tekemiään havaintoja, osallistui kokouksiin, kävi vapaamuotoisia keskusteluja ja tutustui laboratoriossa tehtyihin dokumentteihin. 21 kuukauden ajan hän tarkasteli laboratoriota kuin se olisi ”häkissä oleva muurahais- tai rottayhdyskunta” osoittaakseen kuinka tieteen tutkimustulokset ”konstruoituvat” laboratoriossa.

Humanistinen tieteenfilosofia huipentui postmodernismissä, jossa tieteellisiä teorioita pidettiin ”vain” konstruktioina siinä missä politiikan, taiteen ja uskonnon alueilla syntyneitä kertomuksiakin. Luonnontieteellisten ja humanististen tarkastelukulmien voimakas vastakkainasettelu johti 1990-luvulla niin sanottuun tiedesotaan ja Alan Sokalin huijaukseen: Sokal sai *Social text* -lehden julkaisemaan postmodernismin muotitermeistä rakentamasta hölynpölyartikkelin. (Labinger & Collins 2001.)

Kuhnian edeltävässä tieteenfilosofiassa etsittiin kaikkia tieteenaloja koskevia tutkimuksen pelisääntöjä. Nykypäivän tieteenfilosofian keskeisistä hahmoista esimerkiksi Peter Godfrey-Smith (2004), Bas van Fraassen (2008) ja William Wimsatt (2007) korostavat, että ilmiöitä tutkitaan aina ja väistämättä jostain näkökulmasta käsin. Näkökulma pitää sisällään tietynluonteisen kiinnostuksen, siitä määräytyvät tutkimusmenetelmät, ja paremmin tai huonommin laboratorioon mitattavaksi asettuvan tutkimuskohteen. Hyvälle tutkimukselle ei siten ole kaikenkattavia kriteerejä, vaan kriteerit on luotava (osin) tutkimuksen konteksti huomioiden (Godfrey-Smith 2004, 197). Hyvä tieteellinen tutkimus on siis eri aloilla erilaista, mutta lisäksi myös tutkimustulosten hyödyntäminen on erilaista esimerkiksi siltainsinöörin ja klinikon kohdalla.

Alustavaa hahmotelmaa psykoanalyysin jälkikuuhnilaiselle tieteenfilosofialle

Tieteenfilosofian jakaminen ”hempeliläis-nagellaiseen” ja ”jälkikuuhnilaiseen” suuntaan (tai vaiheeseen) auttaa hahmottamaan psykoanalyysia tieteenfilosofian kontekstissa yksinkertaistamatta kuitenkaan kohtuuttomasti tutkimuksen moniäänisyyttä. Edellisessä puitteessa psykoanalyysin tieteellisyyttä lähestytään sen menetelmien kautta. Tiivistetysti logiikka on seuraava: jos on olemassa määritelmä menetelmien tieteellisyydelle, ja jos psykoanalyysin kliininen menetelmä ei lankea tämän määritelmän alle, ja jos psykoanalyttiset väitteet ovat riippuvaisia sen omasta menetelmästä, psykoanalyysi ei ole tiedettä. Adolf Grünbaumin psykoanalyysikritiikki ja sen ympärillä käyty keskustelu tyypillisesti tapahtuu tässä hempeiläis-nagellaisessa viitekehyksessä. Jälkikuuhnilaisessa kehyksessä psykoanalyysi ensinnäkin asetettaisiin ajalliseen (historialliseen) puitteeseen, ja toiseksi sitä vertailtaisiin samalla kentällä toimiviin kilpaileviin paradigmatteihin. Historiallisessa puitteessa psykoanalyysi ja psykoanalyttikot on nähtävänä osana traditiota, jossa ”ammattinimikkeen” saanut henkilö antaa vaikeuksissa oleville ihmisille keskusteluapua.

Psykoanalyysi asettuu jatkumoon, jossa edeltäjinä ovat muun muassa Delfoin oraakkeli, lääkärit Hippokrateen ajoista lähtien, René Descartesin ja prinsessa Elisabethin keskustelut (ks. Alanen 2003), katoliset rippipapit ja mesmeristit.

Ongelmille annettu kielellinen muoto, ongelman taustalle oletetut syyt sekä avuntarjoajan ammattinimike ja taustayhteisö ovat aikojen saatossa luonnollisesti vaihdelleet. Karkeasti ottaen voidaan sanoa että ennen Freudin aikoja psyykkisluonteisten ongelmien syyt hahmotettiin uskonnollisen tai mystisen käsitteistön kautta; Freud jäsensi ne mahdollisimman pitkälle luonnontieteellisesti; hänen seuraajansa (psykoanalyttisen sekä kognitiivisen terapian ja etenkin perheterapian alalla) ovat pitkälti luopuneet luonnontieteellisistä ihanteista ja sen myötä myös metapsykologisista spekulatioista; biologisen psykiatrian nykyinen hegemonia on paluu luonnontieteellisiin ihanteisiin.

Vertaileva puite voidaan asettaa toteamalla, ettei psykoanalyysin tieteellisyyttä sovi ratkaista vertaamalla sitä vaikkapa fysiikkaan tai limnologiaan – ei ole järkeä siirtää luonnontieteen tiedeihanteita humanistisen tutkimuksen alueelle. Psykoanalyysille ei luonnollisesti voida räätälöidä omia tieteellisyyden kriteereitäkään (räätälöintiä olisi tämän jälkeen epäilemättä vaatimassa muun muassa homeopatia ja astrologia), vaan sitä on tarkasteltava suhteessa muihin samojen ongelmien kanssa painiskeleviin tutkimusperinteisiin. Nämä tutkimusperinteet ovat muut psykoterapiakoulukunnat ja (biologinen) psykiatria.

Tämän psykoanalyysin kontekstin suhteen on ensinnäkin huomioitava että psykoterapeutit, psykiatrit ja ylipäätään hoitoalan ammattilaiset eivät työskentele väliin tulevista muuttujista puhdistetuissa laboratorioympäristöissä – psykoterapeutin työssä ei ole kysymys tutkimuksesta ja tieteestä, vaan käsityöläisyyttä lähellä olevasta käytännön ongelmaratkaisusta (kuinka reagoida ja olla reagoimatta terapiatilanteessa tapahtuviin asioihin). Ongelmaratkaisu tapahtuu aina ainutkertaisessa tilanteessa: jokainen masennus, skitsofrenia ja terapiatunti on erilainen. Review-artikkelit ja manuaalit eivät anna kaavaa esimerkiksi sen selvittämiseksi, kuuluuko alkuhaastattelussa oleva potilas siihen kolmannekseen, joka hyötyy tietystä ”näyttöön perustuvasta” hoitotekniikasta. Vaikka tämä tiedettäisiinkin, ei ole lainkaan selvää että potilas hyväksyy kyseisen hoitolinjan.

Kaiken kaikkiaan psykoterapeutti toimii olosuhteissa, joissa empiirisen tutkimuksen tuottamasta tilastollisesta tiedosta on vain rajatusti hyötyä. Psykoterapeutit kohtaavat saman ainutkertaisuuden haasteen kuin muun muassa urheilvalmentajat, konsultit, mentorit ja soitonopettajat – jonkin teorian, opaskirjan tai tekniikan sokea seuraaminen on paikoin tuhoisaa, ja siten on tärkeää kyetä sopeuttamaan omat toimintatapansa ja tekniikkansa asiakkaan yksilölliseen ominaislaatuun ja tilanteen asettamiin puitteisiin.

Psykoteraapien käytännöllisyys näyttäytyy myös psykoanalyttisessä käsitteistössä: psykoanalyttisten termien mielenä ei kaikilta osin ole osoittaa jokin vallitseva asiantila, vaan olla vaihtuvissa tilanteissa ammattilaisen apuna. Winnicottin *transitionaalitila* on esimerkki tällaisesta psykoanalyttisesta termistä. Se on metaforinen ilmaisu, sillä po. ”tilalta” puuttuvat avaruudelliset ulottuvuudet. Transitionaalitilan kaltaiset käsitteet eivät siis varsinaisesti ole tieteellisiä termejä vaan ajatuksellisia työkaluja, jotka auttavat terapeuttia jäsentämään terapiatilannetta hoidon tavoitteita palvelevalla tavalla.

Psykoterapeuttien toimiin vaikuttavat terapiassa kävijöiden ja teorioiden lisäksi muiden yhteiskunnan instituutioiden (Kela, Valvira, sairausvakuutus koskevat käytännöt, vakuutusyhtiöiden korvauskäytännöt) suunnasta asetuvat reunaehdot. Psykoteraapia ei tietystikään

ole tiedettä, mutta yllä toteamani pohjalta on kysyttävä *missä määrin mikään psykoterapia (tai muukaan ammatillinen toiminta) on tieteellistä* (ongelmanratkaisua).

Kuhnin jälkeisessä tieteenfilosofisessa katsannossa kysymys psykoanalyysin tieteellisyydestä kytkeytyy siis sen teorioiden soveltamisen kontekstiin, joka asettaa rajansa myös muiden terapiasuuntausten ja biologisesti suuntautuneen psykiatrian toiminnan tieteellisyydelle. Neliössä psykoanalyysi – muut psykoterapiasuuntaukset – biologinen psykiatria – vaihtoehtohoidot psykoanalyysin tieteellisyyttä voi arvioida vertailemalla millainen tutkimuksellinen tuki suuntauksen teorioilla, taustaoletuksilla ja interventioilla on suhteessa ”kilpailijoihin”. Jälkikuinlaisessa tieteenfilosofiassa psykoanalyysi ei ole joko tiedettä tai pseudotiedettä, vaan sen olisi oltava ”riittävän tieteellistä” (‘good-enough scientific’): sen olisi perustuttava tieteelliseen tutkimukseen osapuilleen samassa mitassa kuin muiden psykoterapioiden, ja tässä suhteessa selvästi erottuva tieteen ulkopuolelle asettautuvista vaihtoehtohoidoista.

Ei sovi unohtaa, että tieteellisyyttä on olemassa vain suhteessa tiedeyhteisöön. Teoria tai käytäntö ei voi olla kovin tieteellinen jos sen soveltajilla ei ole tieteellistä peruskoulutusta, tai jos se ei ole tiedeyhteisön kannalta siinä määrin vakavasti otettava, että sitä voi tarkastella (muutenkin kuin aatehistoriallisena ilmiönä) vertaisarvioidussa tieteellisessä lehdessä tai tiedeyhteisön hyväksymässä väitöskirjassa.

Voiko psykoterapeuttia ohjata tieteellinen taustateoria?

Mikään psykoterapia ei siis ole tiedettä, mutta olisiko ajateltava että psykoanalyttisen psykoterapian taustalla oleva teoria joko on tai ei ole tieteellinen? Tämä on olennainen kysymys, ja siihen vastaaminen on monesta syystä vaikeaa. Edellä toin jo esiin yhden vaikeuden: merkittävä osa psykoanalyttisesta teorianmuodostusta keskittyy ohjaamaan psykoterapeutin toimintaa eikä väittämään jotain ihmisestä tai ihmiselämästä.

Toinen vaikeus on se tunnettu tosiseikka, ettei ole olemassa psykoanalyttisten teorioiden kaanonina vaan kohtalainen määrä eri kirjoittajien luomia malleja, jotka ovat tapauksista riippuen toisiaan täydentäviä, yhteismitattomia ja keskenään ristiriitaisia. Voidaan ehkä väittää, että psykoanalyttisia malleja sopivasti yhdistelemällä voitaisiin *rakentaa* (riittävän) tieteellinen psykoanalyttinen taustateoria. Joka tapauksessa valtaosa psykoanalyttisesta yhteisöstä pitäisi konstruktioita kokoonpanosta riippumatta virheellisenä.

Kaanonina, jollain tapaa ”virallisesti” hyväksytyjen teorioiden ja tekniikoiden joukkoa, ei ole muissakaan psykoterapiasuuntauksissa tai biologisessa psykiatriassa. Kognitiiviseen psykoterapiaperinteeseen kuuluu muun muassa käyttäytymisterapeuttinen, beckläinen, kognitiivis-konstruktiiivinen, kognitiivis-analyttinen ja post-rationaalinen koulukuntansa. Psykoanalyttiselle teoriaperinteelle on leimallista, että sen mallit levittäytyvät aihepiiriltään muita taustateorioita laveammalle (esim. elokuvat, ihmiskunnan varhaisvaiheet, mielen ja ruumiin suhde, maalaukset, vitsit, unet). Tämä merkitsee luonnollisesti suurempaa todistustaakkaa.

Psykoanalyttiset mallit ja teoriat sisältävät väitteitä oireiden ja muiden inhimillisen elämän ilmiöiden syistä ja terapeuttisten tekniikkojen hyödyllisyydestä. Väitteitä voidaan luonnollisesti koetella – yrittää todentaa tai osoittaa virheelliseksi – tieteen menetelmin sekä terapiatilanteessa. Tieteessä teoria ja tutkimus muodostavat kehämäisen liiton: teoria ja aiempi tutkimus ohjaavat tutkimuskysymysten muodostumista, ja saadut tutkimustulokset korjaavat ja vahvistavat teoriaa tai kumoavat sen. Psykoanalyttisilla väitteillä, malleilla ja teorioilla näyttäisi kuitenkin olevan hämmästyttävä ja niiden tieteellisyyden kannalta ongelmallinen ominaispiirre: monet niistä ovat

osoittautuneet immuuneiksi niin kliinisen kuin kokeellisen empiriankin tuloksille. Vuosikymmenten kokemukset psykoanalyttisesta terapiasta eivät näytä tuoneet ratkaisua esimerkiksi S. Freudin ja C. G. Jungin, A. Freudin ja M. Kleinin sekä Lacanin ja amerikkalaisen egopsykologian välisiin kiistoihin. Itsekorjautuvuus luetaan tieteen keskeiseksi ominaispiirteeksi – mitä merkittävämpi teoria, sitä useampi tutkija on kiinnostunut löytämään siitä virheitä. Psykoanalyttista tiedonmuodostusta itsekorjautuvuus ei kuitenkaan luonnehdi. Analyttisten suuntausten välisten erimielisyyksien ratkeamisen suhteen on vaikea olla optimistinen.

Hahmottelemassani jälkikuuhnilaisessa puitteessa on kuitenkin kysyttävä, ovatko psykoanalyttiset teoriat, mallit ja väitteet *vähemmän itsekorjautuvia* kuin kilpailevien terapiasuuntausten vastaavat. Kognitiivinen psykoterapia ja perheterapia ovat tämän kysymyksen kohdalla ainoat mielekkäät vertailukohtat, sillä ei ole olemassa muita jäsenyntyä, mutta kuitenkin laajoja ja haaroittuneita terapiaperinteitä. Sikäli kun psykoanalyttisessä perinteessä on enemmän itsekorjautuvuudelle resistenttejä elementtejä, uskoisin tämän liittyvän elementtien ”raskauteen” (ks alla). Raskaus liittyy siihen, että psykoanalyysia on aina kiinnostanut, ”mistä ilmiöissä pohjimmillaan on kyse”, kun taas pohjavireeltään käytännöllisempi (ja teoreettisesti ”kevyempi”) kognitiivinen psykoterapia on keskittynyt oireiden poistamiseen. Käytännöllisten ja konkreettisten väitteiden ja mallien virheellisyys tulee helpommin esiin, ja tämän myötä on myös suurempi paine niiden korjaamiseen.

”Kevyet” ja ”raskaat” psykoanalyttiset mallit

Psykoanalyttiset mallit ja käsitteet voi jakaa teoreettisesti kevyisiin ja teoreettisesti raskaisiin. Teoreettisella keveydellä tarkoitan sitä, että malli tai käsite on kohtalaisen lähellä psykologisesti valvutuneen yksilön kokemusmaailmaa ja hahmotustapaa, ja/tai muiden käyttäytymistieteiden näkemyksiä. Esimerkkinä tästä olkoon psykoanalyttiset näkemykset defensesseistä ja transferenssista. Nähdäkseni ei ole erityisen ongelmallista rakentaa näistä ”keveistä elementeistä” psykoanalyysille ja psykodynaamiselle psykoterapialle riittävän tieteellinen taustateoria. Toinen asia on se, missä määrin ja kuinka montaa psykodynaamikkaa se tyydyttäisi.

Vastaavasti teoreettinen raskaus merkitsee mallien ja käsitteiden vierautta arkikokemukselle ja käyttäytymistieteiden muiden suuntausten näkemyksille. Ihmisluontoa ja -lajia koskevat (universaalit) väittämät ovat yksi teoreettisesti raskaan psykoanalyttisen ajattelun alue: uni on *aina* toiveen toteutuma; yksilö kohtaa oidipuskompleksin *kaikissa* yhteiskunnissa; *kaikki* toiminta tähtää psyykkisen tension laskuun tai palvelee sitä; seksuaaliset perversiot johtuvat *aina* ratkaisemattomasta oidipaalikonfliktista. Tämän tyyppiset väitteet tai oletukset kumpuavat lähes poikkeuksetta Freudin metapsykologiasta. En tarkastele niitä lähemmin vaan tuon ainoastaan esiin niihin liittyvän ongelman.

Väitteet ovat muotoa ”aina kun A niin B”, ja tällaisessa on kysymys laista tai lainalaisuudesta. Robert Cumminsin 1980-luvulla esittämän näkemyksen mukaan psykologia ei kykene osoittamaan (luonnon)lakeja (Cummins 1983), ja tämä on edelleenkin tiedeyhteisön vallitseva kanta. Jotta olisi vastakkaista väittäessään vakavasti otettava, on argumentoitava hyvin laajalla rintamalla lähtien luonnonlakien ja kausaliiteetin olemuksesta – todistustaakka on siis raskas.

Psykiatriassa (ks. Kendler & Parnas 2008) ja ylipäätään lääketieteessä (Marcum 2008) ei juuri koskaan voida osoittaa oireelle tai sairaudelle yhtä syytä. Voidaan sanoa että lääketiede tutkii *sairautta* ja lääketieteellinen tutkimus osoittaa niiden todennäköisyyksiä: ”A aiheuttaa X % tapauksissa sairauden/oireen B”. Kliinikko taas tutkii vastaanotollan olevaa *yksilöä*, ja hän pohtii ”mikähän monista mahdollisista vaihtoehdoista aiheuttaa B:n”. Hän hyödyntää empiristä tutkimusta ja kliinisiä teorioita löytäkseen juuri tämän yksilön sairauden/oireiden taustalla olevan

syyn tai syyt ja ennen kaikkea niihin vaikuttavat interventiot. Näin ollen psykoanalyttisten ja muiden kliinisten teorioiden ei välttämättä ole tarpeen edes pyrkiä esittämään ”aina kun A niin B” -väitteitä.

Toinen alue teoreettisesti raskaassa psykoanalyttisessa ajattelussa on ihmisen olemusta ja erityisesti tiedostamatonta koskevat oletukset. Freud luonnehti tiedostamatonta termeillä primaariprosessi (vs. tietoinen sekundaariprosessi) ja id (vs. ego ja superego), mutta tiedostamattoman varsinaisen olemuksen ja olemassa olon tavan psykoanalyysi on jättänyt epäselväksi – tiedostamatonta on analyttisessä perinteessä tavattu pitää ”mysteerinä”, jota ei voi täysin ymmärtää ja kuvata. Näin tiedostamaton on psykoanalyttisessa ajattelussa eräänlainen poeettinen musta aukko – siihen voi projisoida mitä erilaisimpia asioita. Seuraavassa tarkastelen tiedostamattomaan eri tavoin kytkeytyvää raskasta psykoanalyttista teoretisointia ja siihen liittyviä ongelmia.

Tiedostamaton, ”unobservables” ja teoreettiset käsitteet

”Raskas” teoretisointi sinänsä ei ole millään muotoa tieteen periaatteiden vastaista. Esimerkiksi kvanttifysiikka on äärimmäisen kaukana arkipäivän ajattelutavoistamme – se on monilta osin fyysikonkin intuition vastaista. Kvanttimekaniikan hypoteesien tueksi on kuitenkin olemassa suuri määrä empiiristä evidenssiä. Siksi teorian vastustajakaan ei voi leimata kvanttifysiikan paikoin mielikuvituksellisia hypoteeseja epätieteellisiksi. (Kallio-Tamminen 2006.)

Myös evoluutioteoria, toinen tieteen suuri teoria, oli syntyessään ja on edelleenkin osalle ihmisistä intuition vastainen. Se on myös (lähes) täysin epäsuoran evidenssin varassa. Koska teoriaa tukevaa näyttöä kuitenkin on lukuisilta tieteenaloilta arkeologiasta mikrobiologiaan, evoluutioteoria on hyväksytty läpi tieteen kentän. (Ylikoski & Kokkonen 2009.)

Psykoanalyttisilla malleilla ei ole kvanttifysiikasta ja evoluutioteoriasta poiketen muiden tutkimusparadigmojen laajaa tukea, ja pelkästään kliinisen aineiston varassa olevat ”raskaat” psykoanalyttiset mallit ovatkin ongelmallisia. Kaikki analyttikotkaan – joilla on periaatteessa käytettävissään vastaava materiaali – eivät aina jaa tapauskertomusten tulkintaa ja niistä vedettyjä johtopäätöksiä. Ei ole syytä odottaa, että psykoanalyttisessa tilanteessa tehdyt havainnot ja ”nojatuoilifilosofointi” tulevaisuudessakaan vakuuttaisivat tiedeyhteisön.

Mutta mikä on ongelmana psykoanalyysin tiedostamatonta koskevassa ”teoreettisesti raskaassa” näkemyksessä? Tarkastelkaamme kysymystä Mauro Mancian myös ei-psykoanalyttisesti yleisölle suunnatun teoksen *Feeling Words – Neuropsychanalytic understanding of memory and the unconscious* (Mancia 2004) kautta. Mancia katsoo että implisiittisen tieto (kognitiivisen neurotieteen käsite) voidaan samaistaa torjuntaan (psykoanalyttinen termi). Tämä vaatii hänen mukaansa yhden oletuksen tekemistä: ”– [E]ttä kokemukset, elämäntapahtumat, tunteet, fantasiat ja defenssit joiden ympärille tiedostamaton psyykkinen realiteetti muodostuu – on koodattu hermojärjestelmään.” (Mancia 2004, 47; suom. VT.)

Mancia on erinomaisen epäselvä: Kokemukset ja tunteet koodautuvat itsestään selvästi muistiin eli hermojärjestelmään, joten kirjoittaja puhunee *tiedostamattomista* tunteista ja fantasioista. Tämä on äärimmäisen epäintuitiivinen ontologinen oletus (miten jokin ei-materiaalinen ja ei-kokemuksellinen on olemassa, ja miten se voisi koodautua hermojärjestelmään?), ja se vaatisi (kvanttifysiikan ja evoluutioteorian tapaan) tukseen evidenssiä. Mancia ei kuitenkaan sano sanaakaan, miksi po. oletus olisi perusteltu. On kysyttävä mikä tiedostamaton psyykkinen realiteetti oikein on olentojaan, miten se on olemassa ja havaittavissa, ja miten se muodostuu kokemusten jne.

”ympärille”.

Tiedostamattoman fantasian (ks. Talvitie & Ihanus 2005) ja mentaalisen apparaatin (Talvitie & Ihanus 2006) tavoin tiedostamaton psyykkinen realiteetti on oletus, joka on psykoanalyysin ulkopuolelta katsoen hyvin epäuskottava, mutta jonka useimmat psykodynaamikot hyväksyvät.

Myöhemmin Mancina (2004, 210) puhuu *tiedostamattomasta psyykkisestä kärsimyksestä*. Moni psykodynaamikko pitää oletusta tiedostamattomasta kärsimyksestä perusteettomana. Mutta mistä voimme tietää etteikö tiedostamaton pitäisi sisällään myös sen? Jos on tiedostamatonta kärsimystä, onko myös vaikkapa tiedostamatonta vaatimattomuutta, ylpeyttä ja jalkapallofaniutta? Entä minkä takia meidän pitäisi olla vakuuttuneita että pienen vauvan mielessä on Melanie Kleinin olettamia fantasioita?

Tiedostamattomaan liittyvän raskaan psykoanalyttisen teoretisoinnin ongelma on siis se, että tehdään oletuksia maailmassa (ihmismielessä) olevista olennoista esittämättä perusteita ja jätnevää logiikkaa oletuksen tueksi. Uskoakseni ei ole sattumaa että oletuksia eksplikoitaessa siirrytään usein Mancinan tapaan nopeasti eteenpäin – oletuksen horjuvuus on hyvin kirjoittajien tiedossa. Tieteenfilosofian terminologiassa psykoanalyttisten teorioiden olettama tiedostamaton on ”unobservable”: olento, jota aistimme tai mittalaitteittemme puutteellisuuden takia emme voi havaita (Talvitie 2009). Mittalaitteiden kehittyessä unobservable voi muuttua tunnetuksi olenoksi – näin on käynyt esimerkiksi geenin kohdalla. Olennon havaitsemattomuus voi toisaalta johtua siitä, että sitä yksinkertaisesti ei ole olemassa. Tästä on tietnehistoriassa esimerkkinä eetteriä ja flogistonia koskevat oletukset. Muun muassa Alisdair McIntyren 50-luvun (McIntyre 1958) vaikutelma että tiedostamaton on jälkimmäisen luokan unobservable on nykyisin entistäkin vahvempi. Vaikutelman leimaaminen defensiivisyydeksi tai psykoanalyysia koskevaksi tietämättömyydeksi on argumentoinnin tapa, joka vähentää psykoanalyysin tieteellistä uskottavuutta.

Toisin kuin metapsykologiset väittämät tiettyjen ilmiöiden lainomaisuudesta, teoreettisesti ”raskas” oletus tiedostamattomasta on lähes kaikkien psykoanalyttisten mallien pohjalla. Vaikeasti puolustettavasta väitteestä pidetään kiinni koska arvellaan psykoanalyttisen katsannon muuten romahtavan. Tiedostamaton on siis sekä psykoanalyysin tunnusmerkki että riippakivi sen tieteellisyyden kannalta.

Aivan psykoanalyysin ytimessä olevien termien id, ego ja superego olemisen tavassa on niinkään merkittävää horjuvuutta. Näiden termien voi ajatella a) viittaavan aivojen neurofysiologisiin rakenteisiin b) viittaavan tiedostamattomiin mielellisiin rakenteisiin tai c) olevan konstruktioita, joiden kautta voidaan jäsentää yksilön toimintaa ja suhtautumistapoja. Uskoakseni psykodynaamikkojen joukosta löytyy kannattajia kaikille näille vaihtoehdoille, ja luultavasti moni ei ole koskaan tarkemmin miettinyt koko asiaa.

Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että psykoanalyttista ajattelua suorastaan luonnehtii suurpiirteisyys sen suhteen, mitä asioita (mielessä/aivoissa) todella on olemassa ja mitä ei. Tämä on hämmästyttävä ominaispiirre, sillä sekä arkielämässä että tieteessä on tärkeää ottaa huomioon se mikä on olemassa, ja olla ohjautumatta kuvitteellisten asioiden pohjalta. Tämä suurpiirteisyys voi paradoksaalisesti olla asia, joka monia psykoanalyysissa nimenomaan kiehtoo: Kreikkalaisesta mytologiasta lainatut termit ja työskentelyn mieltäminen tutkimattoman tiedostamattoman tutkimiseksi muodostaa vetoavan mielikuvan. Kun vastakkaisesta suunnasta on lisäksi käytettävissä Freudin positivistishenkinen luonnontieteellisyys, psykoanalyysi näyttäytyy poikkeuksellisenä hybridinä – jonkinlaisena pimeyden voimien ydinfysiikkana.

Joka tapauksessa unobservableja koskevaan ongelmaan on helppo ulospääsy: teorian kokonaisuuden kannalta katsoen unobservable on lähes sama asia kuin ”teoreettinen termi”. Unobservable on teorialle tarpeellinen oletus, jonka uskotaan viittaavan todelliseen, olemassa olevaan olentoon. Teoreettinen termi on teorialle tarpeellinen oletus, jonka ajatellaan olevan tekninen termi, jonka viittauskohde on moninainen. Käytännön terapiatyölle siirtymällä unobservablesta teoreettiseen termiin ei ole merkitystä. Psykoanalyttisten teorioiden tieteellisyydelle siirtymällä taas on suuri merkitys: se vapauttaisi tekemään täydessä mitassa tieteidenvälistä tutkimusta muun muassa neurotieteiden kanssa. (Talvitie 2009; Talvitie & Ihanus 2005.)

Pohdinta

Kysymys psykoanalyysin tieteellisyydestä on siis kaiken kaikkiaan monisyinen. Yhdeltä kannalta katsottuna psykoanalyysilla olisi hyvä olla tieteellisesti uskottava taustateoria, jottei ajaututtaisi tieteen ulkopuolelle erilaisten uskomus- ja ”vaihtoehtohoitojen” seuraan. Toiselta kannalta on pidettävä mielessä että psykoanalyysi ja psykoanalyttinen psykoterapia on muiden terapioiden tapaan enemmän käsityöläisyyttä kuin tiedettä, ja siten toiminnan tieteellisyyden asteella on väistämättömät rajansa.

Psykoanalyttisista malleista voidaan muodostaa enemmän ja vähemmän tieteellisiä kokonaisuuksia, ja klinikoiden toimet ylipäätään voivat perustua enemmän tai vähemmän tutkimustietoon. Näiden tosiasiallisten ydinkysymysten rinnalla tieteellisyydellä ja pseudotieteellisyydellä on mielikuvien ja vaikutelmien tasolla oma dynamiikkansa. Yksityissektorilla toimivalle terapeutille on nimittäin tärkeää millainen ”brändi” psykoanalyysi on: Tuoko vai viekö psykoanalyysin mainitseminen asiakkaita, ja millaisia asiakkaita se tuo ja vie? Onko menetelmän tieteellisyys kaupallisessa mielessä hyvä asia, vai toisiko vaihtoehtohoidon mielikuva enemmän asiakkaita tai paremmin maksavia asiakkaita?

Brändiä koskevat kysymykset voi asettaa myös siitä näkökulmasta, millaisena psykoanalyysi ja psykoanalyttiset koulutukset näyttäytyvät kilpailussa psykoterapeutin uraa harkitsevien sieluista – mielletäänkö psykoanalyysi uudempiin suuntauksiin verrattuna perinteikkäänä ja luotettavana vai pölyttäneenä ja perinteisiinsä juuttuneena; kiinnostaako siinä sen tieteellisyys (sikäli kun sitä on) vai vaihtoehtoisuus (sikäli kun sitä on); pärjääkö psykoanalyysi muille suuntauksille kamppailussa terapeuttilahjakkuuksista?

Keskeisiä tekijöitä psykoanalyysin tieteellisen maineen suhteen ovat tietysti yliopistot. Ylipäätään varsin harvat klinikot – olivatpa he sitten kirurgeja, puheterapeutteja, fysioterapeutteja tai psykodynaamisia tai muita psykoterapeutteja – ovat syvemmin kiinnostuneita tieteenfilosofiasta tai (peruskoulutuksestaan huolimatta) ylipäätään tieteestä. Tämä ei muodostu ongelmaksi niin pitkään kun kliinisellä professionilla on taustansa yliopiston tiedekunnissa, laitoksissa, osastoissa tai edes yksittäisten tutkijoiden tutkimuksissa.

Varsin kriittisessä tutkimuksessaan Patricia Kitcher (1992, 109–10) katsoo Freudin ajatuksien olleen omaan aikaansa asetettuna varsin hyvin perusteltuja. Etenkin viime vuosikymmeninä psykoanalyysin asema ja maine on akateemisessa maailmassa oleellisesti heikentynyt, ja näin klinikoiden tieteellinen tausta on nykyisellään hyvin ohut. Jonkinlainen lobbaus ja aktiivinen keskusteluyhteyden rakentaminen yliopistojen suuntaan on siten tarpeen esimerkiksi Kernbergin (1998) viitoittamalla tavalla. Psykoanalyysi on liikkeenä ollut varsin itseriittäinen, ja siten aktiivinen suhdetoiminta sidosryhmien suuntaan kuin myös oman tieteellisyyden kriittinen

tarkastelu koettaneen psykoanalyttisissa yhteisöissä kuitenkin vieraiksi.

Kiitän Henrik Enckelliä artikkelin aiemman version kommentoimisesta.

Kirjallisuus

- Alanen, Lilli** (2003). Descartes ja Elisabeth – filosofinen dialogi? Teoksessa Heinämaa, S., Reuter, M., Yrjönsuuri, M. (toim.), *Spiritus animalis: kirjoituksia filosofian historiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- van Fraassen, Bas** (2008). *Scientific Representation: Paradoxes of Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Fulgencio, Leopoldo** (2000). Apresentação e Comentário do Documento Convocação para a Fundação de Uma "Sociedade para a Filosofia Positivista" [Presentation and Commentary of the Document for the Convocation of a Society for Postivist(ic) Philosophy]. *Natureza Humana, Revista Internacional de Filosofia e Práticas Psicoterápicas*, 2, 429–38.
- Godfrey-Smith, Peter** (2003). *Theory and reality: An Introduction to the Philosophy of science*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hintikka, Jaakko** (2002). Looginen empirismi kuusi vuosikymmentä vuotta myöhemmin. Teoksessa Niiniluoto, I. & Koskinen, H. (toim.), *Wienin piiri*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kallio-Tamminen, Tarja** (2006). Kvanttilainen todellisuus: Fysiikka ja filosofia maailmankuvan muovaajina. Helsinki: Gaudeamus.
- Kendler, Kenneth & Parnas Josef** (toim.) (2008). *Philosophical Issues in Psychiatry: Explanation, Phenomenology, and Nosology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Kernberg, Otto** (1998). *Ideology, conflict, and leadership in groups and organizations*. New Haven: Yale University Press.
- Kiikeri, Mika & Ylikoski, Petri** (2004). Tiede tutkimuskohteena: Filosofinen johdatus tieteentutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus.
- Kitcher, Patricia** (1992). *Freud's dream: A Complete Interdisciplinary Science of Mind*. London: The MIT Press.
- Labinger, Jay A. & Collins, Harry** (toim.) (2001). *Ainoa kulttuuri? The one culture? A conversation about science*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra cognita.
- Latour, Bruno & Woolgar, Steve** (1979). *Laboratory Life: The Social construction of scientific facts*. Los Angeles: Sage.
- MacIntyre, Alasdair** (1958). *The Unconscious: A Conceptual analysis*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mancia, Mauro** (2004). *Feeling the Words – Neuropsychoanalytic Understanding of Memory and the Unconscious*. London: Routledge.
- Marcum, James** (2008). *An Introductory of Medicine: Humanizing Modern Medicine*. Springer.
- Niiniluoto, Ilkka** (2002). Wienin piiri tutkimuksen kohteena. Teoksessa Niiniluoto, I. & Koskinen, H. (toim.), *Wienin piiri*. Helsinki: Gaudeamus.
- Talvitie, Vesa** (2009). Reduktionismi, "unobservables" ja 1800-luvun metafysiikka – luurangoista neuropsykoanalyysin kaapissa. *Psykoanalyttinen psykoterapia*, 5, 27–34.
- Talvitie, Vesa & Ihanus, Juhani** (2005). Biting the Bullet: The Nature of Unconscious Fantasy. *Theory & Psychology*, 5 (October), 659–678.
- Talvitie, Vesa & Ihanus, Juhani** (2006). The Psychic Apparatus, Metapsychology and Neuroscience – Toward Biological (neuro)Psychoanalysis. *Neuro-Psychoanalysis*, 8, 85–98.
- Talvitie, Vesa, Ihanus, Juhani, Kaitaro, Timo** (2009). Sigmund Freud and ways of talking about the unobservable: Dualist, positivist, and vitalist aspects of the mental unconscious. *Julkaisematon*

käsikirjoitus.

Wimsatt, William (2007). Re-Engineering Philosophy for Limited Beings: Piecewise Approximations to Reality. Cambridge: Harvard University Press.

Ylikoski, Petri & Kokkonen, Tomi (2009). Evoluutio ja ihmisluonto. Helsinki: Gaudeamus.